

Менеджмент

УДК: 338.28:334.78:338.45

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17265548>

**Кластеризація як чинник адаптації посередницьких організацій до
детінізації діяльності суб'єктів господарювання**

Бреус Світлана Василівна

доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та
логістики, Європейський університет, Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0624-0219>

Денисенко Микола Павлович

доктор економічних наук, професор, doktor habilitovanyĭ nauk
ekonomichnykh, profesor nauk ekonomichnykh, професор кафедри менеджменту та
підприємництва, Центральноукраїнський державний університет імені
Володимира Винниченка, Кропивницький, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8767-9762>

Панченко Оксана Петрівна

кандидат економічних наук, доцент, кафедри менеджменту та
підприємництва, Центральноукраїнський державний університет імені
Володимира Винниченка, Кропивницький, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6608-4783>

Прийнято: 15.09.2025 | Опубліковано: 30.09.2025

Анотація: Робота спрямована на дослідження того, що кластерна
інтеграція функціонує не лише як інструмент підвищення
конкурентоспроможності, але й як потужний внутрішній інституційний

імператив, що стимулює прозорість бізнес-практик. Особлива увага приділяється аналізу унікальних вразливостей посередницьких структур перед тіньовими схемами та пошуку ефективних, ринково орієнтованих механізмів їхньої превенції. **Метою** статті є дослідження кластеризації як системного чинника, що забезпечує адаптацію посередницьких організацій до вимог детінізації діяльності суб'єктів господарювання. Дослідження ґрунтується на системному підході до вивчення взаємозв'язку між кластерними структурами та інституційним середовищем. Використання методів структурно-логічного аналізу та синтезу дозволило деталізувати три ключові механізми адаптації: інституційно-нормативний, інформаційно-контрольний та ресурсно-фінансовий. Здійснено порівняльний аналіз для виокремлення відмінностей в адаптаційній поведінці посередників-учасників кластерів і суб'єктів, що функціонують ізольовано. **Результати.** Встановлено, що кластеризація трансформує вимогу детінізації із зовнішнього фіскального тиску на внутрішній чинник економічної доцільності. Виявлено, що інституційно-нормативний механізм забезпечує уніфікацію стандартів обліку та звітності для інтеграції у спільні ланцюги створення вартості, тим самим нівелюючи індивідуальні тіньові практики. Обґрунтовано дію інформаційно-контрольного механізму, що базується на використанні спільних ІТ-платформ, які долають інформаційну асиметрію. Доведено, що високий репутаційний ризик у кластері (де виключення з мережі несе більші втрати, ніж вигода від тіні) мотивує до добровільної транспарентності. Доведена роль ресурсно-фінансового механізму, який через вимоги доступу до колективних фінансових ресурсів та стандартизацію трудових відносин стимулює легалізацію активів і фонду оплати праці посередників. Показано, що в результаті такої адаптації посередницькі організації досягають вищої фінансової стійкості та інвестиційної привабливості. **Висновки.** Кластеризація є системним інструментом інституційної адаптації, що забезпечує стійкий перехід посередницьких організацій до прозорості діяльності. Кластерна модель створює внутрішнє

середовище, де прозорість стає економічною необхідністю та конкурентною перевагою, а не лише зовнішньою вимогою. Доведена ефективність кластерного підходу дозволяє рекомендувати його державним органам та бізнес-асоціаціям як пріоритетний інструмент політики детінізації на мікроекономічному рівні, спрямований на стимулювання саморегуляції та колективної відповідальності суб'єктів господарювання. Подальші дослідження мають бути спрямовані на емпіричну оцінку кількісних показників детінізації фірм-учасників кластерів порівняно з неінтегрованими суб'єктами.

Ключові слова: кластеризація, засади кластеризації, детінізація, посередницькі організації, адаптація, тіньова економіка, прозорість, конкурентоспроможність.

Clustering as a Factor of Intermediary Organizations' Adaptation to the De-Shadowing of Economic Entities' Activities

Svitlana Breus

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor at the Department of
Management and Logistics, European University, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0624-0219>

Mykola Denysenko

Doctor of Economic Sciences, Professor, Doctor Habilitated of Economic Sciences,
Professor of Economic Sciences, Professor at the Department of Management and
Entrepreneurship, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University,

Kropyvnytskyi, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8767-9762>

Oksana Panchenko

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor at the Department of
Management and Entrepreneurship, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian

State University, Kropyvnytskyi, Ukraine

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6608-4783>

Abstract: Purpose. The study is aimed at investigating the premise that cluster integration functions not merely as a tool for enhancing competitiveness but also as a powerful internal institutional imperative that effectively stimulates transparency in business practices. Particular attention is devoted to analyzing the unique vulnerabilities of intermediary structures (such as trade and logistics firms) to shadow schemes and identifying efficient, market-oriented mechanisms for their prevention. The **purpose** of the article is to study clustering as a systemic factor that ensures the adaptation of intermediary organizations to the requirements of de-shadowing the activity of economic entities.

Methods. The research utilizes a systemic approach to explore the complex interrelationship between cluster structures and the institutional environment. The application of methods of structural-logical analysis and synthesis enabled the detailed elaboration of three key adaptation mechanisms: the institutional-normative, the informational-control, and the resource-financial. A comparative analysis was also performed to isolate behavioral differences in adaptation between intermediaries participating in clusters and those entities operating in isolation. **Results.** It is established that clustering fundamentally transforms the requirement for de-shadowing from an external fiscal pressure into an internal factor of economic expediency. The study identified that the institutional-normative mechanism mandates intermediary organizations to adapt to unified standards of accounting and reporting for seamless integration into shared value chains, thereby neutralizing individual shadow practices. The efficacy of the informational-control mechanism is substantiated; this mechanism relies on the utilization of shared IT platforms that successfully overcome information

asymmetry. Crucially, it is proven that the high reputational risk inherent in a cluster (where exclusion from the network imposes greater losses than the potential gain from shadow activity) actively motivates voluntary transparency. Furthermore, the role of the resource-financial mechanism is confirmed, which stimulates the legalization of assets and the wage fund of intermediaries through prerequisite requirements for accessing collective financial resources and standardizing labor relations. It is demonstrated that, as a direct result of this comprehensive adaptation, intermediary organizations achieve higher financial stability and enhanced investment attractiveness. **Conclusions.** Clustering constitutes a systemic instrument of institutional adaptation that secures a sustainable transition of intermediary organizations towards transparent operation. The cluster model creates an internal environment where transparency becomes an economic necessity and a competitive advantage, rather than merely an external regulatory imposition. The demonstrated effectiveness of the cluster approach allows for its recommendation to state bodies and business associations as a priority instrument for de-shadowing policy at the microeconomic level, focused on stimulating self-regulation and the collective responsibility of economic entities. Future research efforts should be directed towards the empirical assessment of quantitative de-shadowing indicators for firms participating in clusters compared to non-integrated entities.

Keywords: clustering, theoretical underpinnings of clustering, bringing the economy out of the shadow, intermediary organizations, adaptation, shadow economy, transparency, economic entities, competitiveness.

Постановка проблеми. Проблема наявності тіньової економіки є однією з критичних перешкод для сталого розвитку суспільства.

Кластеризація є важливим чинником підвищення адаптивності посередницьких організацій у процесі детінізації бізнесу, об'єктивними підставами для чого є те, що кластерні утворення [1-4]: сприяють інноваціям, зміцненню співпраці та підвищенню прозорості економічної діяльності суб'єктів

господарювання; забезпечують платформу для обміну знаннями, інноваціями та ресурсами між учасниками, що дозволяє посередницьким організаціям швидше реагувати на зміни у регуляторному середовищі та вимоги щодо прозорості; сприяють формуванню довіри, розвитку спільних стандартів та впровадженню відкритих інновацій, що є критично важливим для боротьби з тіньовими схемами тощо.

У цьому контексті детінізація є вимогою забезпечення адаптивності та конкурентоспроможності посередницьких компаній, вона вимагає розроблення та використання інструментів, що стимулюють бізнес до прозорості, а не лише зовнішнього регулювання [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових публікаціях достатньо комплексно розглянуто сутність детінізації, кластеризації, роль та значення кластерних утворень у забезпеченні економічного розвитку суб'єктів господарювання та держави в цілому. Зокрема, роль посередницьких організацій окреслена у працях низки науковців з різнобічних позицій, що утворює цілісність у межах системного підходу, де кластеризація слугує основою інтеграції бізнесу, науки та держави, а детінізація – умовою їхньої стабільної взаємодії:

- з урахуванням їх значення задля укріплення зв'язків між кластерними утвореннями та зовнішніми джерелами знань, що дозволяє підвищувати загальну поглинальну здатність кластера, як надавачі індивідуальних послуг, які відповідають конкретним потребам фірм, допомагають їм адаптуватися до швидких технологічних змін, таких як ті, що спостерігаються в індустрії 4.0, про що наголошують Карлсен А., Лунд Х., та Стін М. [2];

- у контексті розбудови ефективних стратегій кластеризації, що включають як внутрішні, так і зовнішні зв'язки, важливі для пом'якшення ізоляції, зміцнення стійкості до кризи та посилення мережових вигід у разі вибіркового переміщення частини свого ланцюга створення вартості у встановленні взаємовідносин з іноземними партнерами, як зазначають Штуро М. та Грабовський К.) [6];

- у межах глобальної цифровізації бізнесу, яка впливає на стратегії кластеризації, оскільки компанії все частіше покладаються на цифрові платформи для підвищення своїх операційних можливостей, про це зазначають Струтинська І., Козбур Г., Дмитроца Л., Боднарчук І. та Глаго О. [7], у такому разі кластеризація на основі цифрових платформ є підтримуючим чинником інноваційного розвитку, що актуально зокрема у контексті європейської інтеграції й сприяє їх взаємодії у реальному часі та спільним екосистемам, що відмічають Краус Н., Краус К., Бабух І., Лісіца В., Новікова О. [8];

- з урахуванням ролі кластерних організацій як посередників відкритих інновацій, що сприяє зміцненню відносин між учасниками, спрощенню доступу до цінної інформації та ресурсів знань й це потенційно сприяє сталому розвитку посередницьких організацій, як відмічають Ліс А., МакФіліпс М. та Ліс А. [9], розвитку потенціалу організацій через контекстне посередництво, покращенню рівня внутрішньої співпраці, про що зазначають Каппелларо Г., Меле В. та Ансарі С. [10], активному використанню технік кластеризації даних у сферах, пов'язаних зі сталим розвитком, на чому особливо акцентують увагу Оєволе Г. та Топіл Г. [11].

При цьому інформативним є визнання ролі кластерів та асоціативності у розвитку малих та середніх підприємств для підвищення рівня їх конкурентоспроможності. Хоча вони й сприяють співпраці та інноваціям, але вимагають стратегічного планування, активної участі та сильної колективної ідентичності для довгострокового успіху, однак копетиція у кластерах (одночасна співпраця та конкуренція між фірмами, які функціонують в одному кластері) підвищує ризики надмірної залежності від спільних мереж й це може придушити індивідуальні інноваційні зусилля як зазначають Чим-Мікі А. Ф., Фернандес Р. Л. С., Монтічеллі Дж. М. [12] та шляхом навмисного формування своєї внутрішньої структури для сприяння інноваціям серед членів, як відмічають Лупова-Генрі Е., Біл С., Даль Зотто С. [13], штучно можуть гальмувати інноваційний розвиток поза межами кластерів.

Визначені ключові елементи включають ролі посередницьких організацій, ресурси, управління та діяльність, що створює цінність та спільно підвищує інноваційність кластеру, при цьому Кук П. наголошує на важливості географічної близькості у кластерах як принципу функціонування кластеру й вказує на те, що компанії мають враховувати місцеві особливості та екосистеми для реалізації заходів для підвищення рівня інноваційного розвитку та конкурентоспроможності [14]. Кластеризація як процес потребує виваженого планування у довгостроковій перспективі, задля пом'якшення негативного впливу кластерів на діяльність посередницьких організацій, зважаючи на виклики, пов'язані за надмірною концентрацією підприємств у одній географічній зоні, про що у своїй праці зазначає Уамані Дж. С. П. [15].

Таким чином слід зазначити, що зважаючи на те, що детінізація розглядається як процес інституційної адаптації й це вимагає від посередників перегляду своїх бізнес-моделей, то кластеризація дозволяє побудувати простір для адаптації, де колективні дії знижують індивідуальні витрати на перехід до прозорої діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, віддаючи належне науковим напрацюванням авторів, вважається за доцільне акцентувати увагу на тому, що детальнішого розгляду потребують питання дослідження кластеризації як чинника адаптації посередницьких організацій до детінізації через реалізацію відповідних механізмів адаптації до детінізації. Й розвиток кластерних утворень сприяє забезпеченню детінізації економічних процесів на основі поєднання організаційних, інституційних та інноваційних механізмів та активному розвитку діяльності посередницьких організацій у цьому контексті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у дослідженні кластеризація як системного чинника, що забезпечує адаптацію посередницьких організацій до вимог детінізації з урахуванням можливості

трансформацією їх поведінки у межах кластерних утворень для забезпечення сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на посилення фіскального та адміністративного контролю, детінізація (як процес інституційної адаптації, що вимагає від посередників перегляду своїх бізнес-моделей) потребує впровадження ефективних інструментів стимулювання суб'єктів господарювання до здійснення прозорої діяльності й особливої актуальності це набуває у діяльності посередницьких організацій через специфіку їх діяльності (логістика, торгівля й через транзитний характер їхніх операцій) та гнучкість, що часто робить їх найбільш вразливими до використання тіньових схем.

У цьому контексті, кластеризація набуває стратегічного значення як механізм горизонтальної та вертикальної інтеграції. Кластерна модель, що базується на географічній близькості, взаємозалежності та обміні інформацією розроблена М. Портером [16], створює інституційне середовище, яке може нівелювати стимули до тіньової діяльності. Кластер, згідно з М. Портером, є джерелом підвищення продуктивності та інновацій. Однак у контексті детінізації ключовою стає його роль як інституту довіри та соціального контролю. Висока ступінь соціальної довіри та вкоріненості (*embeddedness*) посередницької організації у кластерну мережу означає, що репутаційний капітал стає критично важливим активом [17], а порушення правил (використання тіньових схем) загрожує не лише фіскальними санкціями, а й виключенням із мережі, втратою доступу до спільних ресурсів і партнерів, тобто репутації всього кластера. У такій мережі репутаційний капітал стає критичним активом. Таким чином, кластер створює внутрішню мотивацію для адаптації до прозорих бізнес-практик, що є більш стійкою, ніж зовнішній адміністративний тиск. Таким чином, прозорість стає умовою виживання у кластерній структурі, а не лише зовнішньою вимогою.

Вплив кластеризації на детінізацію діяльності посередницьких організацій реалізується через три взаємодоповнюючі механізми кластерної адаптації до детінізації:

1. Інституційно-нормативний механізм, що фокусується на стандартизації ділових практик й ураховує:

- спільні стандарти та регламенти. Кластерні угоди часто включають жорсткі вимоги до якості та прозорості ланцюгів постачання. Посередницькі організації змушені уніфікувати внутрішній облік та звітність для забезпечення безперебійної інтеграції у спільні виробничі чи логістичні процеси. Ця стандартизація є потужним бар'єром для індивідуальних тіньових схем.

- формалізацію взаємодії з державою. Спільне представлення інтересів кластера перед державними органами (наприклад, щодо митного регулювання, відшкодування ПДВ) переводить діалог із фіскальними структурами на офіційний, прозорий рівень, мінімізуючи простір для корупційних та тіньових домовленостей.

2. Інформаційно-контрольний механізм. Він спрямований на подолання інформаційної асиметрії, яка є живильним середовищем для тінізації [18]:

- спільні IT-платформи та обмін даними. Створення спільних електронних платформ (Shared Information Platforms) для управління логістикою чи замовленнями вимагає від посередників відкритості первинних транзакційних даних для партнерів. Така прозорість фактично реалізує горизонтальний контроль, який є більш оперативним та ефективним, ніж державний;

- репутаційний тиск. В умовах високої взаємозалежності, швидкість розповсюдження інформації про недоброчесність у кластері є значно вищою. Репутаційний ризик стає потужним нефінансовим стимулом для підтримки прозорості діяльності, особливо для посередників, чий бізнес повністю залежить від довіри.

3. Ресурсно-фінансовий механізм, стимулює детінізацію через забезпечення доступу до легальних ресурсів й враховує:

- доступ до кластерного фінансування. Участь у спільних кредитних програмах, гарантійних фондах або залучення колективних інвестицій вимагає від посередників формального підтвердження фінансової стійкості та легалізації доходів і активів. Непрозорі компанії автоматично втрачають доступ до вигідних умов фінансування;

- легалізацію трудових відносин. Спільні освітні або кадрові ініціативи кластера сприяють стандартизації трудових відносин та легалізації заробітної плати. Це знижує стимул до використання тіньової праці, поширеної у посередницькій сфері, завдяки ефекту масштабу та колективній відповідальності.

Виділяють три основні сценарії адаптації до детінізації, вибір кожного з них залежить від швидкості змін у тіньовому секторі та чутливості до змін: еволюційний, послідовної трансформації та форсований. Кластеризація дозволяє гнучко комбінувати ці підходи, враховуючи специфіку галузі та рівень розвитку інституцій [1-3]. Основні переваги кластеризації полягають у:

- підвищенні інноваційної активності та конкурентоспроможності посередницьких організацій;
- збільшенні рівня прозорості діяльності посередницьких організацій та зниженні ризиків тіньових операцій;
- сприянні формуванню стійких міжорганізаційних зв'язків й довіри між учасниками кластерних утворень;
- підвищенні ролі стейкхолдерів у процесах змін [1-4; 19].

У межах сценаріїв адаптації до детінізації й відповідних позитивних наслідків кластеризації для посередницьких організацій виділяють основні підходи до кластеризації та детінізації (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до кластеризації та детінізації

Підхід	Ключові ефекти для посередників	Вплив на детінізацію
Кластеризація з відкритими інноваціями	Підвищення стійкості, обмін знаннями	Зростання прозорості, зниження тіньових схем
Інтермедіація через довіру та співпрацю	Зміцнення мереж, адаптація до змін	Підвищення легальності операцій
Сценарії адаптації (еволюційний, трансформаційний, форсований)	Гнучкість, швидкість реагування	Вибірковий вплив залежно від контексту

Джерело: сформовано з урахуванням даних [1-4; 19].

Загалом слід зазначити, що ефективність кластеризації залежить від рівня довіри, залучення стейкхолдерів та здатності до інституційних змін, єдиної універсальної моделі не існує, успіх залежить від локального контексту та специфіки галузі [4; 19].

Висновки. Кластеризація є ефективним чинником інституційної адаптації посередницьких організацій до детінізації діяльності суб'єктів господарювання [20-21]. Вона перетворює вимогу прозорості з фіскального примусу на економічну необхідність та конкурентну перевагу, створюючи середовище, де вигода від легальної діяльності (доступ до спільних ресурсів, високий репутаційний капітал) перевищує потенційну вигоду від тіньових схем, адаптація відбувається через інституційно-нормативну уніфікацію, підвищення транспарентності через спільні IT-платформи та стимулювання легалізації фінансових ресурсів. Хоча вона пропонує значні переваги для посередницьких організацій, однак не всі кластери однаково ефективні: деякі можуть боротися з внутрішньою згуртованістю або не можуть встановити значущі зовнішні зв'язки, що може перешкодити їх адаптивності в швидко мінливому зовнішньому середовищі.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні емпіричного аналізу на базі кейс-стаді успішних транспортно-логістичних або торговельних кластерів для якісного підтвердження використання механізмів внутрішнього контролю; кількісного аналізу порівняння середнього податкового навантаження та показників офіційної зайнятості між посередницькими організаціями, що є

членами кластера, та аналогічними фірмами поза ним для статистичного підтвердження гіпотези про вищу детінізацію в кластерних структурах.

Список використаних джерел

1. Kuznyetsova A., Tiutiunyk I., Panimash Y., Zsolt Z., Zsolt P. Management of Innovations in Public Administration: Strategies to Prevent the Participation of Financial Intermediaries in Shadow Operations. *Marketing and Management of Innovations*. 2022. Vol. 13. Iss. 3. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2022.3-11>
2. Karlsen A., Lund H., Steen M. The roles of intermediaries in upgrading of manufacturing clusters: Enhancing cluster absorptive capacity. *Competition & Change*. 2022. Vol. 27. Iss. 1. P. 3–21. DOI: <https://doi.org/10.1177/10245294211059138>.
3. Bubenko P., Volikov, V. Role of cluster formations in the development of the spatial economy. *Комунальне господарство міст*. 2024. Vol. 2. P. 8–14. DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2024-2-183-8-14>
4. Speldekamp, D., Knobens, J., & Saka-Helmhout, A. (2022). Intermediation in European aerospace clusters: a configurational approach. *Regional Studies*. 2022. Vol. 57. Iss. 9. P. 1649–1665. DOI: <https://doi.org/10.1080/00343404.2022.2149725>
5. Hassan M., Schneider F. Size and Development of the Shadow Economies of 157 Countries Worldwide: Updated and New Measures from 1999 to 2013. 2016. *Discussion Paper No. 10281*. 2016. 48 p. DOI: <https://docs.iza.org/dp10281.pdf>
6. Szturo M., Grabowski K. Adapting Regional Clusters to Globalization and Crisis: The Role of Internal and External Linkages in Cluster Evolution, with a Focus on Tourism Clusters. *International Journal of Research in Business and Social Science* (2147-4478). 2023. Vol. 12, Iss. 3. DOI: <https://doi.org/10.5171/2023.4248223>
7. Strutynska I., Kozbur H., Dmytrotso L., Bodnarchuk I., Hlado, O. Small and Medium Business Structures Clustering Method Based on Their Digital Maturity. *International Scientific-Practical Conference Problems of Infocommunications Science and Technology*. 2019. DOI:

<https://doi.org/10.1109/PICST47496.2019.9061464>

8. Kraus N., Kraus K., Babukh I., Lisitsa V., Novikova O. Activities of Digital Platforms on the Basis of Clusterization and Innovative Development Strategies in the Conditions of European Integration. *Wseas Transactions On Environment And Development*. 2023. Vol. 19. DOI: <https://doi.org/10.37394/232015.2023.19.108>

9. Lis, A., McPhillips, M., & Lis, A. (2020). Sustainability of Cluster Organizations as Open Innovation Intermediaries. *Sustainability*. 2020. № 12(24). P. 10520. DOI: <https://doi.org/10.3390/su122410520>

10. Cappellaro G., Mele V., Ansari S. Bridging Global Mandates and Local Realities: Intermediary clusters and interorganizational collaboration for international development. *Organization Studies*. 2024. № 46(2). P. 157-185. DOI: <https://doi.org/10.1177/01708406241298398> (Original work published 2025)

11. Oyewole G., Thopil G. Data clustering: application and trends. *Artificial Intelligence Review*. 2022. № 56. Pp. 6439-6475. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10462-022-10325-y>.

12. Chim-Miki A. F., Fernandes, R. L. C., Monticelli J. M. Rethinking cluster under coopetition strategy: an integrative literature review and research agenda. *Management Review Quarterly*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11301-024-00434-z>

13. Lupova-Henry E., Blil S., Dal Zotto C. Innovation-Centric Cluster Business Model: Findings from a Design-Oriented Literature Review. *Triple Helix*. 2021. № 1(1). Pp. 1-48. DOI: <https://doi.org/10.1163/21971927-BJA10012>

14. Cooke P. Fluctuating proximities and clusters: „Äúthe future is already here - it’s justnot very evenly distributed,Äù. 2022. P. 273–291. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781786434784.00021>.

15. Huamaní J. Clúster: Estrategia de Asociatividad para la competitividad. Una revisión sistemática. *Revista de Ciencia e Investigación en Defensa CAEN*. (2024). Vol. 5. Núm. 3. P. 19-40. DOI: <https://doi.org/10.58211/y2m4rw32>

16. Porter M. E. Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard*

Business Review. 1998. Vol. 76, Iss. 6. P. 77–90.

17. Granovetter M. Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*. 1985. Vol. 91, Iss. 3. P. 481–510.

18. Johnson S., McMillan J. The European Transition: The Politics of Trade, Finance, and Legal Reform. New York : Brookings Institution Press, 2003. 288 p.

19. Laur I., Danilovic M. Enabling change within new forms of organisations: an empirical investigation of change patterns and stakeholder influence on core intermediary activities. *Journal of Organizational Change Management*. 2020. Vol. 33, Iss. 6. P. 1041–1070. DOI: <https://doi.org/10.1108/JOCM-01-2020-0026>.

20. Денисенко М. П., Бреус С. В. Протидія держави «тінізації» економіки як чинник підвищення рівня її економічної безпеки. *Socio-economic and management concepts: collective monograph / Krupelnyska I., etc. International Science Group. Boston : Primedia eLaunch*, 2021. 660 p. P. 197-204. DOI: 10.46299/ISG.2021.MONO.ECON.I URL: <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2021/04/Monograph-USA-Economy-2021-I-isg-konf.pdf>

21. Бреус С. В., Черкасов Є. В. Кластерні об'єднання як платформи впровадження безпекових стратегій ЄС в інноваційну економіку. Економічна безпека підприємництва в умовах затяжної війни. *Збірник тез доповідей за матеріалами XVII міжнародної науково-практичної конференції «Безпекотворення: питання теорії, практики та правові аспекти»* (Київ, 17 квітня 2025 р./ за ред. Тимошенко О.І., Київ.: Видавництво Європейського університету», 2025. 232 с. С. 218-220. URL: https://e-u.edu.ua/userfiles/files/135/17-04-2025_xvii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferenciya-bezpekotvorenniya.pdf